

16. VE 18. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI DEVLETİNDE İÇ GÖÇ OLGUSUNA BAKIŞLAR

Arş. Gör. Fatih ÇİÇEK

Erzincan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
fcicek@erzincan.edu.tr

Özet

Göç olgusu, insanın ortaya çıkışı ile birlikte günümüze kadar süregelen ve onu oluşturan şartların değişmesine rağmen hâlâ dinamizmini koruyarak devam etmektedir. Göç, insana özgü yapılanmaların coğrafya üzerindeki her türlü etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu göç hareketliliğinin daha çok ekonomik şartlar göz önüne alındığında insanların yaşadıkları yerlerdeki imkânların mevcut nüfusa yeterli olmaması veya (buna karşılık insanların mevcut şartlardan) yaşamak için daha iyi şartlara sahip başka yerler aranması olarak özetlenebilir. Bu araştırmada, Osmanlı Devleti'nde iç göç olgusuyla ortaya çıkan temel problemler ve göç eden reayanın hangi ekonomik ve sosyal gerekçelerle göç ettiğini birtakım arşiv belgelerinden alınan örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece 16. ve 18. yüzyıllar arasında göç eden Osmanlı reayasının vergiler, üretim ve göç ilişkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Vergiler, Üretim, Osmanlı Devleti

Giriş

Göç, kişi ya da grupların yaşadıkları mekânı terk ederek kısa süreli veya kalıcı olarak yaşamak amacıyla başka bir yere gitmeleridir. Bu açıdan göç tanımı içinde, hareket, yer, mesafe ve zaman boyutu gibi unsurlar bulunmaktadır.¹ Tarihsel olarak baktığımızda Göç olgusu, insan veya insan topluluklarının, günümüze kadar sürekli olarak tekrarlandığı ve insan doğasının daha iyi bir hayat düzeyine ulaşma arzusu olarak karşımıza çıkmaktadır². Bu isteğin ortaya çıkarmış olduğu ideal, olanı elde etme yaklaşımının nihai noktasına kavuşma umudu olarak değerlendirilebilir³.

Tarih boyunca yapılan göçlerin pek çoğunda çevresel faktörler, siyasî durumlar, salgın hastalıklar, doğal afetler, kıtlık ve iaşe teminindeki problemler ve hepsinden daha önemlisi; finansal ve ekonomik şartlar göçlerin ana sebepleri olarak şekillenmiştir⁴. Türk tarihinin bilimsel veriler ışığında bilinen dönemlerinden günümüze kadar Türk milletinin, yukarıda saydığımız nedenler doğrultusunda küçük veya büyük topluluklar hâlinde sürekli

¹ Osman Gümüüşü, "Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia", *Journal of Historical Geography*, S. 30/2, 2004, s.245.

² Göç tanımıyla ilgili olarak bkz. Suraiya Faroqi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.327-337, İnan Özer, *Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitabevi, Bursa 2004. Serdar Sağlam, "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme", *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 5, 2006, s.34-44.

³ İnsanların göç etmedeki amaçları, insanın çevresinde bulunan beşeri ve coğrafi şartların tüm etmenleri ile birlikte ele alınmalıdır. İnsanın daha iyi bir hayat şartlarına ulaşma düşüncesi ya da gerçek ile umutlar arasında yapılan yürüyüşür. Buna örnek olarak sinema tarihinde usta yönetmen Charlie Chaplin'in 1917 tarihli *The Immigrant* filminde geçen Avrupa'dan Amerika'ya göç eden bir göçmenin hayallerini ele almasıdır. Sosyoloji ve göç ilişkisi için bkz. Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004. Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir*, Attila Kitabevi, 2. Baskı, çeviren: Nilgün Çelebi, , Ankara 1994. s.150-156, Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çevirenler Osman Akınhay - Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s. 314-315;

⁴ Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğunda Göç Sorunu 18. Yüzyıllarda", Ankara Üniversitesi DTCF Basımevi, s. 1-2 Ankara 1983. Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004. s. 14-18

olarak göç ettiğini görmekteyiz⁵. Büyük toplulukların göçlerindeki en önemli nedenlerin başında finansal ve ekonomik nedenler gelmektedir. Osmanlı ekonomik modeli olan Tımar sisteminin beraberinde getirdiği toprağa dayalı ekonomik yapılanmanın, dönem dönem iklimsel dalgalanmalar ve askerî seferlerin sürekliliği ve bu seferlerde duyulan nakit ihtiyacının beraberinde getirdiği yeni vergiler Osmanlı reayasının ödeme gücünü aşmış olduğundan reaya bu duruma bazen çözüm olarak mevcut iskân olduğu toprakları terk ederek daha rahat edebileceği başka mekânlar arayışına girmiştir⁶.

Osmanlı Devleti kendinden önceki Selçuklu ve İlhanlılarda mevcut olan İktâ sistemi ile Bizans'taki Pronia sistemini -ortaçağın zorunlu ekonomik modeli olan toprağa dayalı üretim ekonomisini- kendi koşullarına uyarlayarak tımar sistemini ortaya çıkarmıştır⁷. Bu sistemde topraktan elde edilen ürünlerden alınan vergiler, Osmanlı Devleti ekonomisinin önemli bir gelir kalemini oluşturduğu için Osmanlı siyasî organizasyonu tımar sistemde üretim aracı olan reayasının bulunduğu topraklarda sürekli kalmasını ve yatay hareketliliğe kalkışmamasını istemiştir⁸. Çünkü bu tür hareketlilik, üretimde oluşabilecek dalgalanmalara sebep olduğundan, klasik Osmanlı ekonomik anlayışına ters bir durum

⁵ Türk göçleri ile ilgili olarak bkz. *Salim Koca, Türklerin Göçleri ve Yayılmaları*, Türkler, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002., s. 651-663.

⁶ BOA. AE.SMHD.I. 54/3294, BOA. AE.SMHD.I. 54/3320

⁷ Halil İnalcık, "Tımar", TDVİA, c.41, İstanbul 2012, s. 170, Şevket Pamuk, Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914), İletişim Yayıncılık, İstanbul 2005. s. 46.

⁸ BOA. DVNSMHD.d. 7/4487 "7 numaralı Mühimme defterinde geçen bu hükümden anlaşılacağı gibi 1567 senesinde Semendire, Alacahisar, İzvornik ve Vidin'e vergi toplamaya giden görevlilerin, yaptıkları nüfus sayımında reayanın noksan olduğunu görmüşlerdir. Bunun üzerine yaptıkları araştırmada reayanın Tımaşvar vilâyetine göç ettiklerinin anlaşılmasıdır. Bu durum memleketin bir tarafının mamur edilmek istenirken diğer tarafının harap olmasına yol açacağından, reayanın Tımaşvar tarafına geçmesinin engellenmesi, geçenlerin geri iade edilmesi ve eğer başarılılabilsen Lagoş, Sebeş ve Macar taraflarından reaya getirtilmeye çalışılması..."

arz ediyordu⁹. Osmanlı siyasî organizasyonu, İmparatorluk genelinde uyguladığı ekonomik modelin gerekliliklerini yerine getirilebilmek için mevcut ekonomik modelin kurallarını tam işletebilmesine ve Osmanlı reayasının üretimden kaynaklanan yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmesine bağlıdır¹⁰. Ancak Osmanlı reayası siyasî, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak dönem dönem üretimdeki rolünü sürdürmeyip göç etmek durumunda kalmıştır. Bu durumda Osmanlı reayası ne şekilde bu göç hareketlerine dâhil olmuş ve Devlet burada ne gibi önlemler almış bütün bu durumları konuyla ilgili Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak değerlendirmeye çalışacağız. Osmanlı arşiv belgeleri kapsamında derlediğimiz kayıtlara göre; Osmanlı Devleti'nde reayanın göç etmesinin temel nedenleri vergiler, kıtlık, hastalıklar, eşkıyalık hareketleri olduğu, dolayısıyla bu öğelerin iç göç olgusuna etki ettiğini görmekteyiz. Bu unsurları başlıklar halinde sıralarsak;

- 1- Vergileri ödemedeki güçlüklerden dolayı reayanın göç etmesi,
- 2- Şenlendirme ve tarımsal üretimi artırmak için yapılan göçler,
- 3- Eşkıyalıktan dolayı reayanın göç etmesi,
- 4- Kanuna aykırı olarak iskân ettiği yerden göç eden reayanın tekrar eski yerine döndürülmesi.

Reayanın Vergi Ödemedeki Güçlüklerden Dolayı Göçü

Osmanlı Devleti'nin temel gelir kaynaklarının önemli bir yekûnunu oluşturan vergiler Osmanlı iktisadî ve sosyal yapısını ihtiva eden çalışmalar açısından sürekli olarak üzerinde çok defa incelenmiş ve hâlen farklı açılardan araştırılmaya devam edilmektedir¹¹. Vergilerin Osmanlı sosyal ve ekonomik

⁹ *Osmanlı Ekonomisi ile ilgili olarak bkz. Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 43-52.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

¹¹ Osmanlı devletinde vergiler için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", *TTK Belleten*, XXIII/92, Ankara 1959, s.3-65.

hayatındaki yeri tartışmasız en önde gelen konuların başında gelmektedir. Vergilerin toplumun temel dinamiklerini etkileme noktasındaki rolünü Osmanlı siyasî tarihi kapsamında ele aldığımızda, bunun Osmanlı Devleti'nin askerî, idarî, ekonomik ve sosyal hadiselerinin arka planında derinlemesine etki ettiğini görmekteyiz. Bu bölümde 16. ve 18. Yüzyıllar arasında Osmanlı reayasının vergiler ve göç ilişkisini, örnek birtakım Osmanlı arşiv belgeleri ışığında inceleyeceğiz. Osmanlı Devleti'nde ahalinin çeşitli nedenlerle mükellef olduğu vergiyi ödemeyerek veya ödeyemeyerek göç ettiği gözlenmektedir¹². Osmanlı Devleti tahsil edeceği vergiyi almak için reyanın göç ettiği bölgeleri tespit edip göç eden reyanın ödemekle mükellef olduğu vergiyi tahsil etme yoluna gitmiştir¹³. Osmanlı reayasının, bazı durumlarda gayr-i resmî olarak bağlı bulunduğu has topraklardan veya geliri mukataa olan işletmelerden ayrılarak göç ettiği görülmüştür¹⁴. Osmanlı Devleti'nde vergi ödememek için göç eden topluluklar olduğu gibi, bazı durumlarda şahsî olarak kaçıp giden kişiler de bulunmaktadır. Osmanlı devleti bu durumda göç eden kişilerin göç ettikleri yerleri tespit edip mükellef oldukları vergilerin tahsilini yapmıştır¹⁵. Bazı dönemlerde avarız vergisi ödeyemeyen

¹² BOA. DVNSMHH.d. 78/1972 1609 yılında Adana sancakbeylerine ve kadılarına gönderilen hükümda Bozdoğan'da ikamet eden bazı cemaat veya topluluklar vergi vermemek için İçel, Silifke ve Alaiye sancaklarında bulunan bazı kazalara göç etmişlerdir. Daha sonra Divân-ı Hümayundan gönderilen bir çavuş vasıtasıyla bu göç eden cemaat toplulukları tespit edilip üzerlerine tahakkuk eden vergi tahsil edilmiştir.

¹³ BOA. AE.SAMD.III. 129/12637 1719 senesinde İbrail Mukataa işletmesine tabi reyanın göç etmeleri üzerine önce vergi tahsili yapılamamış, daha sonra göç eden reaya geri getirilerek yükümlü oldukları vergi tahsil edilmiştir.

¹⁴ BOA. AE.SAMD.III. 130/12781 Maraş sancağı mutasarrıfı ve kadılarına gönderilen hükme göre 1721 senesinde Hatice Sultan'a ait haslardan sorumlu olan Kethüda Mehmed Ağa'nın talebi doğrultusunda Kars-ı Zülkadriye sancağında bulunan Hacin ve Tevabii Mukataası tabi kaza ve karyelerdeki reyanın kanunsuz olarak Sis Mukataasına tabi karyelere göç ettirilmesi ile göç ettikleri bölgelerde reyadan alınacak vergiler belirtilmiştir.

¹⁵ BOA. AE.SAMD.III. 95/9429 1723 senesinde Yedekçi Mehmed Ağa'nın malikane olarak uhdesinde bulunan Malkara ve Kavak bölgelerinden vergilerini ödememek

reaya çoğu zaman çareyi göç etmekte bulmuştur. Göç eden reayanın göçünü müteakip, avarız vergisi geride kalan reayaya göre hesaplanmış, fakat bu kesim üzerine düşen kısmını ödemediği güçlüğ çekmiştir. Bu durumda göç etmeyip geride kalan reaya devletten avarız vergisinde indirim talebinde bulunmuştur¹⁶. Osmanlı ekonomisi ağırlıklı bir şekilde tarım ekonomisine dayandığından çeşitli sebeplere bağlı olarak dönem dönem üretimde azalmalar olmuş ve reaya mükellef olduğu vergiyi ödemekte zorluk çekmiştir. Üretimdeki bu düşüslere etki eden sebeplerden biri de iklimsel faktörlere bağlı olarak kuraklığın ve kıtlığın getirdiği ekonomik darboğaz; tahsil edilmesi gereken vergilerin alınamamasına ve ayrıca yeterli ekonomik bir refah elde edemeyen reayanın bölgeden göç etmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, bu mağduriyete dayalı olarak göç eden reayanın iskân süresi şayet on seneyi aşmışsa buldukları yerde ikametine, on seneyi aşmamışsa geri dönmesine, reayanın üzerine düşen vergilerin tekrar hesaplanmasına başvurmuştur¹⁷. Osmanlı Devleti'nde vergiler ve göç ilişkisi kapsamındaki bir diğer husus ise; hastalıklar ve ölümler sebebiyle nüfusu azalan yerleşimlerdeki ahalinin göç etmesi ve geride kalan ahalinin avarız vergisi ödemediği güçlüğ çekmesi üzerine geride kalanların

için başka bölgelere göç eden bazı kişilerin mükellef oldukları vergilerinin buldukları mahallerde tahsili istenmiştir.

¹⁶ BOA. AE.SMHD.I. 102/7242 1734 senesinde Eğin kazasına tabi Gavrik karyesi ahalisinin avarız vergilerini ödeyemedikleri ve ayrıca bir kısmının İstanbul'a göç ettiği ve göç edenlerin de avarız vergilerini ödemedikleri görülmüştür. Bu durumun kendilerine külfet olduğundan dolayı şikâyet eden köydeki ahali avarız vergilerinin azaltılması talebinde bulunmuşlardır.

¹⁷ BOA. AE.SMHD.I. 54/3294 1745 Haleb Muhassıllığı'na tabi karyelerden kıtlık, kuraklık, baskı ve zulüm dolayısıyla başka yerlere göç eden ahalden on seneyi doldurmamış olanların eski yerlerine, doldurmuş olanların da buldukları yerlerde iskanlarına, hisselerine isabet eden aşar, rüsumat ve tekalif için gereken düzenlemenin yapılmasına... BOA. AE.SMHD.I. 54/3320 1741 senesinde merkezden gönderilen belgeye göre Grebene ve Dubnice'deki reayanın 3 seneden beri bölgelerinde kıtlık görülmesi sebebiyle dolaylı civardaki kazalara göç etmişlerdir, ancak ödemeleri gereken avarız ve nüzul ve diğer vergi gelirlerine zarar verdiğinden eski yerlerine döndürülmeleri istenmiştir.

sayımı tekrar yapılarak ödeyecekleri vergi yeniden belirlenmiştir¹⁸. Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde iç göç olgusuna etki eden bir diğer faktör ise kanunnamelere aykırı olarak alınan vergilerdir¹⁹. Avarız vergisi ile ilgili olarak ahalinin iskân olduğu bölgelerden göç etmesi durumunda önceden kalan vergileri ödemedeki güçlük çekmesi üzerine, vergilerin yeniden düzenlenmesi ve onlarda indirim yapılması talebinde bulunmuşlardır²⁰. Bulunduğu bölgeden başka yerlere göç eden reayanın beraberinde getirdiği problemlerden biri de ortak yükümlülükten doğan avarız gibi vergilerin geride kalan ahalinin üzerine yüklenilmesi, bazı ağır bürokratik işlemlerden ve bölgesel nüfus sayımının gecikmesindedir. Bu da geride kalan ahalinin mağdur olmasına sebep olmuştur²¹. Özellikle 18. Yüzyılda uzun süren askerî seferler

¹⁸ BOA. AE.SMHD.I. 76/5019 1734 senesi Bolu sancağına tabi Viranşehir kazası Yemişçiler karyesinin bir hane avarızı olup veba ve kıtlıktan dolayı karye ahalsinin çoğu vefat etmiş geride kalanlar ise göç etmiş, geride kalan bir hane mezkur avarız hanesinin diğer kazalara yüklenmesi istemiştir. BOA. AE.SMST.II. 4/350 1698 senesinde Edremid Kadısı Mustafa Efendi'nin gönderdiği arzda, Edremid kazası ile dolaylarında veba hastalığı zuhur ettiğinden ahalinin bir kısmı vefat edip, geride kalan ahali ise başka yerlere göç ettiğinden kalanların mükellef oldukları avarız vergisini ödemedeki güçlük çektiklerinden Edremid ile ona bağlı köylerin yeniden tahrir edilmesi istemişlerdir. BOA. AE.SMST.II. 40/3987 1695 senesinde Tekfurdağı kasabasında bulunan Ermeni taifesinin ölümler ve başka yerlere göçler yüzünden nüfusunun azalması ile mükellef oldukları vergileri ödemekte güçlük çektiklerinden meselenin kanuna uygun bir şekilde çözümü istemişlerdir. BOA. İE.DH 3/262 1680 senesinde Biga sancağında Can kazasında zuhur eden vebadan ahalinin bir kısmı ölüp diğer kısmı da göç ettiğinden mezkur yerde yeniden nüfus tahriri yapılarak alınacak vergiler hesaplanmıştır.

¹⁹ BOA. AE.SMHD.I. 55/3447 1746 senesinde Aydın muhassıllarının malikane şartlarına aykırı olarak reayadan vergi tahsil etmeleri sebebiyle reaya başka yerlere göç etmiştir.

²⁰ BOA. AE.SMST.II. 38/3748 1699 senesinde Amasya sancağına tabi Zeytun kazasına tabi Susuz karyesi ahali vefat ve göç sebebiyle avarız hane vergilerini ödeyemediklerinden ötürü vergi miktarlarında indirimi yapılmasını talep etmiştir. BOA. C.DH. 204/10151 1767 senesinde Balyabadra kazasına tabi pek çok köyde ahalinin başka yerlere göç etmiş olmaları sebebiyle tahsil edilmesi gereken vergiler geride kalan ahalinin üzerine yüklenilmiştir.

²¹ BOA. C..DH. 204/10153 1784 senesinde Haymana'da Rum evleri mukataası reayalarının Adana ve Sis taraflarına göç edip oradaki idareciler tarafından sahiplenildiği ve bu göç eden ahalinin ödemekle yükümlü olduğu verginin geri kalan halka yüklenildiği, bu mağduriyeti gidermek için göç eden ahalinin geri

ve taşra idaresindeki bölgelerde doğan otorite boşluğu, idarecilerin verilen emirlere uymaması gibi nedenlerle göç eden reayanın bu durumu, sadece vergilerin tahsil edilememesini değil, aynı zamanda zirai üretimin azalmasını beraberinde getirmiş, sonuçta vergilerin tahsil edilmesi güçleşmiştir²². Bazı durumlarda göç eden cemaat, topluluklar ve Türkmen reayanın göç ettikleri yerleri vatan tutmaları üzerine daha önce üzerlerine tahakkuk etmiş olan verginin tahsil edilmediği görülmektedir²³.

Şenlendirme ve Üretim Amacıyla Yapılan Göçler

Osmanlı siyasî organizasyonu Rumeli'ye geçtikten sonra bölgede kalıcı olmak ve üretimde süreklilik sağlamak adına bölgeye kuruluş devrinden itibaren birçok tarikat mensubu dervişin önderliğinde başlayan ilk iskânlara ilave olarak yeni fethedilmiş yerlere sistematik bir tarzda Türk ahaliyi yerleştirerek Osmanlı ordusu için ilerlemede bir kolaylık ve aynı zamanda üretimi artıracak bir iskân siyaseti yürütmüştür²⁴. Bu yürütülen iskân siyaseti sayesinde tarımsal üretimin artırılması sağlanmış ve vergi geliri elde edilmiştir. Osmanlı Devleti vergiye tabi reayasının göç etmesini çok

getirilmesi talep edilmiştir. BOA. C..DH. 264/13193 1712 senesinde İmralı Adası'nın Arnavud köyü reayasının bir kısmı Liman köyüne göç edip eski köylerinin hane-i avarızlarını diğer halka tahmil ettiklerinden yerlerine dönmeleri istenilmiştir.

²² BOA. C..DH. 246/12272 1770 tarihinde on beş seneden beri Sivas'ta süren kargaşadan dolayı bölgedeki köy ahalisinin kasabalara göç etmesiyle ziraatın ve vergi tahsilinin sıkıntıya girmesi üzerine göç eden köy ahalisinin eski yerlerine dönmeleri istenilmiştir.

²³ BOA. AE.SMHD.I. 103/7277 1742 senesinde Danışmendli Türkmenlerinden olan Karalı mukataası cemaatlerinden Selmanlı-yı kebir ve sagir ve Kaşıkçı ve sair cemaatlerin uhdelerinde bulunan reayadan bazılarının Kili ve Akkirman taraflarına göç ederek buraları vatan eylemeleri üzerine vergiler tahsil edilemediği için bu göç eden ahalinin hisselerine düşen verginin geride kalan ahalden tahsil edilmemesi gerektiği belirtilmiştir.

²⁴ İskân siyaseti ile ilgili olarak bkz. Halil İNALCIK, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: I 1300-1600 İstanbul 2000. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara 1942, s.279-386.

sıcak karşılamamakla beraber bazı durumlarda ahalinin boş olan başka ziraat alanlarını şenlendirmesi amacıyla göç etmesine müsaade etmiştir. 4 numaralı Mühimme defterindeki bir hükme dayalı olarak Keşan'a tabi sükût bulmuş Meraz karyesine 1560 senesinde Avlonya civarından göç eden yaklaşık kırk hanenin bölgeyi şenlendirmesi ve üretim artışı sağlaması açısından iskânlarına müsaade olunmuştur²⁵.

Şenlendirme ile ilgili olarak arşiv kayıtları arasındaki bir diğer belgeye göre, 1579 senesinde Budin Beylerbeyine yazılan bir hükümde tarımsal üretimi artırmak için müsait ziraat arazisi olan köylere göç eden reaya uygun araziler verilerek yapılacak olan ilk tahrirde bu reayanın köylerde ikametleri sağlanıp defterlere kaydedilmesi istenmiştir²⁶. Osmanlı Devleti Şenlendirme ve göç yapılanmasını bazı durumlarda bölgesel güvenlik açısından da değerlendirmiştir. Örnek olarak, 1576 senesinde Kopan sancak beyine yazılan hükümde Eflak'tan Budin sancağına göç eden reayanın, göç ettiği bölgenin sınır bölgesinde bulunması, düşman saldırılarına açık olması sebebiyle bölgeyi şenlendiren reayanın güvenlik açısından düşman saldırılarından korunması istenmiştir²⁷. Üretim açısından göçlerle ilgili olarak 1721 senesinde Kayseri'de bulunan Tımar sahipleri Kayseri kadısı vasıtasıyla İstanbul'a gönderdikleri bir arızada tımarlarındaki reayanın başka bölgelere göç etmeleri sebebiyle arazilerin ekilemediğini o sene yeterli mahsulatin alınmadığını, göç eden bu reayanın tekrar geri getirilmesini istemişlerdir²⁸.

Eşkıyalıktan Dolayı Reayanın Göç Etmesi

Eşkıyalık ve göç ilişkisi üzerine Osmanlı arşiv belgelerinde yüzlerce örneğini görebileceğimiz pek çok belge mevcuttur. Özellikle Celâli İsyanlarının Osmanlı Devleti sathında yapmış

²⁵ BOA. DVNSMHH.d. 4/2176

²⁶ BOA. DVNSMHH.d. 40/324

²⁷ BOA. DVNSMHH.d. 40/2000

²⁸ BOA. İE.DH 29/2618

olduğu büyük nüfus hareketlenmesi²⁹ ile Osmanlı reayası canlarını kurtarmak adına mevcut iskân oldukları yerleri terk ederek güvenli şehir ve kasabalara sığınmışlardır³⁰. Eşkialık sebebiyle Osmanlı reayasının yapmış olduğu iç göç hareketlerini arşiv kayıtlarından derlediğimiz birkaç örnekle burada sıralayalım:

1586 senesinde Tortum eski sancak beyi olan Piri Bey'e ve kadısına gönderilen hükümde, Tortum kazasına tabi Dobre karyesi ahalisinin dağlara göç ederek eşkıyalık yapmaya başladıkları ve bölgede bulunan çiftliklere saldırarak yağma ve katliamlarda buldukları bunun üzerine bölgeden göçlerin başladığı beyan edilmiştir. Devlet, bölge idarecilerinden bölgeyi teftiş ederek eşkıyalık eden köylüleri itaat altına almalarını ve eski yerlerine göç ettirilmelerini istemiştir. Ayrıca itaat etmeyip eşkıyalığa devam edenlerin üzerine gidilmesini, haklarından gelinerek cezalandırılmalarını istemiştir³¹.

Osmanlı devletinde farklı zamanlarda beliren eşkıyalık hareketleri neticesinde ortaya çıkan göçlerde özellikle Celâlî Fetreti (1603-1608) sırasında Anadolu'da birçok göç vakası yaşanmıştır. 1609 senesinde Bozok sancağındaki kadılar tarafından gönderilen belgelerde Celâlî Fetreti sırasında Bozok sancağındaki ahalinin Sekban eşkıyadan yüzünden ikamet ettikleri bölgelerden göç ettiğine dair merkeze değişik zamanlarda raporlar sunmuşlardır³². Celali isyanlarının sükûnete ermesi ile göç eden ahali önceki ikamet yerlerine tekrar göç etmek

²⁹ Daha detaylı bilgi için; Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarında Büyük Kaçgunluk 1603-1608", *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 2-3., Ankara 1964, s.1 -49.

³⁰ Celali isyanları ve tımar sisteminin bozulması ile ilgili olarak bkz. Mustafa Akdağ, "Celâlî İsyanlarının Başlaması", *DTCF Dergisi*, C.IV, Ankara 1995, s.23-37. Mustafa Akdağ, "Tımar Sisteminin Bozulması", *DTCF Dergisi*, C.III, S.4, Ankara 1965, s.419-431. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Celâlî İsyanları, Barış Kitap Basım Yayın İstanbul, 1995.

³¹ BOA. DVNSMHH.d. 61/69

³² BOA. DVNSMHH.d. 78/211

istemmiştir. Bu duruma örnek olarak 1610 senesinde İstanbul Ruha eyaleti güzergâhında bulunan beylerbeyi, sancakbeyi, kadılar, dizdarlar ve ayanlara gönderilen hükümde; daha önce Ruha eyaletinde ikamet etmesine karşın Celali isyanları sırasında Celali zulmünden kaçarak Edirne'ye göç eden Arap asıllı Halid bin Velid cemaatinden olan topluluğun İsyân bittikten sonra eski yerleşim yerlerine dönüş isteklerine dayalı olarak dönüş emniyetlerinin sağlanması istenmiştir³³.

Yine Büyük Kaçgunluk zamanında ahali Celali eşkıyası yüzünden Maraş ve civarından büyük miktarlarda Şam, Halep, Trablusşam, Adana, Kayseri ve Tokat bölgelerine göç etmişlerdir. Sonrasında İsyânın bastırılması müteakip 1611 senesinde bu bölgelerdeki beylerbeyi sancak beyi ve kadılıklara gönderilen hükümde bu bölgelere göç eden ahalinin daha önce iskân olduğu yurtlarına geri gönderilmesi istenmiştir³⁴.

Zaman zaman Osmanlı devletinde özellikle Irak taraflarında ortaya çıkan Kızılbaş ayaklanmalarında reaya bulunduğu yeri terk etmek durumunda kalmıştır. 1642 senesinde Cezire ve İmadiye kadılarına gönderilen belgede daha önce bölgeye gerçekleşen Kızılbaş istilasında göç eden eski Musul reayası isyan bittikten sonra eski yerlerine dönmek istemiştir³⁵. 18. Yüzyıla ait bir başka belgede ise 1771 senesinde Karaman Mukataası dâhilindeki Turgud kazasında bulunan Atlendi? isimli yerin eşkıyanın sık sık geçtiği bir geçit olup, burada iskân olan ahali sürekli olarak eşkıya saldırılarına uğramaktaydı. Bu bölgede Derbendci olarak iskân olan ahalinin sürekli göç etmemesi için bu mahallin korunmasına Bozulus Türkmenleri muhafız tayin edilmiş

³³ BOA. DVNSMHH.d. 79 741

³⁴ BOA. DVNSMHH.d. 79 1302, Ahmet Yaşar Ocak, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesîyanik Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", V. *Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, s. 817-825.

³⁵ BOA. DVNSMHH.d. 89/144

olup, bundan böyle buraya göçen halkın da tamamen derbendci yazılmaları istenilmiştir.³⁶

Kanuna Aykırı Olarak İskân Olduğu Yerden Göç Eden Reayanın Tekrar Eski Yerine Göç Ettirilmesi

Osmanlı devletinde çeşitli nedenlerle göç eden reaya göç ettiği bölgelerden daha önce iskân edildiği yerlere geri göç ettirilmiştir. Ağırlıklı olarak tarım ekonomisine dayanan Osmanlı iktisadî yapısı, üretimdeki dalgalanmalara ve değişikliklere bağlı olarak meydana gelebilecek kırılmalara endişesi sebebiyle tarım arazilerinde iskân olan ahalinin göç etmesine sıcak bakmamıştır. Aşağıda geri iskân ile ilgili sıraladığımız arşiv belgelerinden birkaç örnek verilmiştir: 1609 yılında Selanik beyine ve kadısına gönderilen hükümde; daha önce Selanik kalesi içinde olan ahalinin zamanla buradan başka bölgelere göç ettiği bildirilmiştir. Devlet merkezi göç etmiş olan bu halkın geri getirilerek kale yakınlarında uygun bir yere iskân edilmeleri istenmiştir³⁷. Devlet reayanın göç etmesinin engellenmesi ile ilgili bazı hâllerde çeşitli hükümler göndermiştir. Örnek olarak, 1567 senesinde Tımaşvar, Segedin ve Sirem sancaklarında daha önce Filoriye kaydolunan³⁸ reaya bulunmaktadır. Anılan bu yerlerin imkanları yerinde olduğundan; genelde haraca ve resm-î ganem vergisine tabi olan Semendire reayası vergileri ödemede zorluk çektiklerinden kendi iskânlarından ayrılarak adı geçen bölgelere göç etmişlerdir. Ayrıca Eflak reayası de Semendire reayası gibi genellikle haraç ve resm-î ganem vergisine tabi bulunmaktaydı. Bu iki tayfanın Tımaşvar, Segedin ve Sirem sancaklarına göçlerinin önlenmesi için görevli iskelecilere emir verilip bu reayaları geçirmemeleri

³⁶ BOA. C.ML. 450/18214

³⁷ BOA. DVNSMHM.d. 78/930

³⁸ Filoriye kayd olma tabiri özellikle 16. Yüzyıl Osmanlı kanunnamelerinde yaygın olarak geçmektedir. Burada özellikle Osmanlı Rumeli reayası için resm-i filori şeklinde kullanılır. Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Birmingham Universty UCL Press, 1999 s. 255, Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi – C.12-13, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987., s. 46

konusunda tembih olunmuşlardır. Bu konuda gevşek davrananların hakkından gelinmesi istenmiştir. Daha önceden göç etmiş olan reayanın o bölgeye ait kanunnameye göre deftere yazması hususunda emir verilmiştir³⁹. Konuyla ilgili 1577 tarihli bir diğer belgede, Haleb beylerbeyi ve kadısına gönderilen bir hükümde Kilis Sancakbeyinin has topraklarında ziraatla meşgul olan Ekrad aşiretlerinden olan Denlo? Aşiretinin Haleb şehrine göç ettiği, ancak Haleb beylerbeyinden bu aşiretin tekrar eski ikamet bölgesine iskân edilmesi istenilmiştir⁴⁰.

1578 tarihli belgede ise; Budin defterdarı olan Kasım Bey'e gönderilen hükümde, daha önce Budin şehrine tabi varoşlardaki köylerden başka bölgelere göç eden ahalinin önceki iskânlarına geri gönderilmesi, ayrıca reayaya ektikleri mahsulden verilip reayanın korunması istenilmiştir⁴¹. 1593 senesinde Cebele'de bulunan Hass-ı Hümayuna ait arazilerde ziraat eden ahalinin Antakya sancağına göç etmesi üzerine Cebele kadısının merkeze gönderdiği arzdan sonra Haleb beylerbeyine ve Antakya kadısına gönderilen hüküm doğrultusunda Antakya sancağına göç eden reayanın tekrar yerlerine gönderilmesi istenmiştir⁴².

Celâlî isyanları sırasında Osmanlı Devleti'nde ahali, güvenlik endişesiyle güvenli bölgelere göç etmek istemiştir. İsyanların bastırılmasından sonra göç eden reayanın göç ettiği yerlerdeki kalma süresi on yılı geçmemişse eski iskân olduğu yerlere gönderilmesi istenilmiştir⁴³.

³⁹ BOA. DVNSMHH.d. 7/519

⁴⁰ BOA. DVNSMHH.d. 33/287

⁴¹ BOA. DVNSMHH.d. 33/467

⁴² BOA. DVNSMHH.d. 69/219

⁴³ 1610 senesinde Şehr-i Zol Beylerbeyine, Erbil ve Kerkük kadısına gönderilen hükümde yerini yurdunu terk edip başka yere göç eden reayadan son ikameti on yılı geçmeyenlerin eski yerlerine geri döndürülmesi istenilmiştir BOA. DVNSMHH.d. 79/306. Yine 1610 senesinde Zağra-i Atik ve Yanbolu kadılarına gönderilen hükümde Cemisgezektan göç edip Yanbolu'ya yerleşen Ermenilerin orada on yıldan fazla oturmamış iseler geri gönderilmeleri BOA. DVNSMHH.d. 79/459. 1610 senesinde Edirne, Filibe, Ahyolu, Varna ve sair Rumeli'de bulunan kadılara

Bu belgelerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı devleti temelde reayasının yatay hareketini ekonomik nedenlerden ötürü istememektedir. Dipnot kısmındaki dört farklı zamana ait arşiv belgelerinden bu durum daha iyi anlaşılmaktadır⁴⁴.

Sonuç

Osmanlı reayasının göç etmesindeki psikolojik etmenleri sosyal ve ekonomik dinamiklerle bir bütün halinde ele aldığımızda yüzlerce farklı karmaşık denklemle karşılaşmaktayız. Bu konunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için derinlemesine incelenme yapmakla anlaşılabilir.

İncelediğimiz dört başlıkta Osmanlı devletindeki iç göç olgusunda ortaya çıkan temel problemler ve göç eden reayanın hangi ekonomik ve sosyal olgularla göç ettiğini arşiv belgelerinden birkaç örnekle kısaca açıklamaya çalıştık. Bu değerlendirmeden çıkardığımız sonuca göre Osmanlı reyası Osmanlı

gönderilen hükümde Batum'daki yurdunu terk ederek Rumeli'ye göç eden reayadan son ikametı suresi on yılı geçmeyenlerin Batum'a geri gönderilmesi BOA. DVNSMHM.d. 79/680. 1610 senesinde Sivas, Batum ve Çıldır eyaletlerinde bulunan kadırlara gönderilen belgede Erzurum'daki yurtlarını terk edip çevre eyaletlere göç eden reayadan son ikametı on yılı geçmeyenlerin eski yurtlarına geri döndürülmesi. BOA. DVNSMHM.d. 79/945 1769 senesinde İçel sancağının Anamur nahiyesinde sakin iken Tarsus sancağı dahiline göç etmiş olan Karatekeli cemaatına mensup kimselerin göçlerinden itibaren on sene geçmemiş ise eski yerlerine iadeleri istenmiştir C..DH.. 112/5579.

⁴⁴ 1721 senesinde Birce kazası Cukut karyesi çiftliklerinden başka mahallere göç eden çiftçilerin tekrar eski yerlerine gönderilmesi hakkında hüküm BOA. AE.SAMD.III 12/12575 1768 senesinde Rumeli Eyaleti Kethüdası Mehmet'in Pasa ve Kostendil sancaklarında mutasarrıf olduğu hassın sakinlerinden başka diyarlara göç edenlerin vatan-ı aslilerine iskanı talebini içemektedir. BOA. AE.SMST.III 112/8479. 1728 senesinde Rakka aşiretlerinden İlbeyler cemaati Fırat'ın Sam tarafına iskan edilmişlerken Maraş tarafına göç ettiklerinden eski mahallerine avdetlerinin teminine dair BOA. C..DH.. 223/11101. 1720 senesinde Danışmendli Türkmenleri mukataası reyası olan Civansir cemaatine tabi Colabad nahiyesi dâhilinde kırdâ iskân edilen cemaatten, Cihan Şahlı Mahallesi'nden, Hasan Ocaklı Mahallesinden iki kimse yüz kadar adamları ile Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'nın çiftliğine göç göç etmiş olanların eski yurtlarına sevk edilmeleri ile ilgili hüküm BOA. C..DH.. 40/1955.

iktisadi anlayışı doğrultusunda dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak ekonomik koşulların kendisine sağladığı imkânlar nispetinde kendini daha güvende hissedeceği veya kendi iaşesini temin noktasında daha az endişe duyacağı bir arayış içerisinde.

Osmanlı iktisadi organizasyonu, temelde reayanın ihtiyaç duyacağı iaşenin temini için gerekli ürünü bol ve ucuz olarak bulmasını amaçlamıştır. Fakat araştırmamızın başında da belirttiğimiz gibi dönem dönem ortaya çıkan siyasi, ekonomik ve sosyal olumsuzluklar, üretimdeki dalgalanmalar, mali darboğazlar bölgesel birtakım sıkıntılar nedeniyle insanlar göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Osmanlı reayasının göç etmesindeki dinamiklerin temelinde bulunan güvenlik ve ekonomik şartları incelediğimizde reayanın göç etmesi gönüllü bir göçten ziyade daha çok zorunlu bir göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı reayasının göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası aşamalarını değerlendirdiğimizde göç eden ve geride kalan ahalinin vergiler ve zirai üretim noktasında zorlandığını görmekteyiz. Göç eden ahalinin geride kalan ahaliye en büyük zararı avarız hane sisteminden gelen vergilerin geride kalanlara yüklenilmesidir.

Osmanlı devletinde reayanın çok az bir kısmı hariç, genelde Devlet'in göç eden reayasını tekrar geri getirdiğini görmekteyiz. Osmanlı devletinde göçün getirmiş olduğu zorlukların başında daha öncede belirttiğimiz gibi vergilerin tahsilinde çekilen güçlükler ve tarım ekonomisindeki üretim düşüşü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1945). "Tımar Sisteminin Bozulması". *DTCF Dergisi*, 3(4): 419-431.
- Akdağ, M. (1946). "Celâli İsyanlarının Başlaması". *DTCF Dergisi*, 4(1): 23-50.

- Akdağ, M. (1964). "Celali İsyânlarında Büyük Kaçgunluk 1603-1608", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 1-49.
- Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyânları*. İstanbul: Barış Kitap Basım Yayın.
- Barkan Ö. L. (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler" *Vakıflar Dergisi*, (2): 279-386.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fichter, J. (1994). *Sosyoloji Nedir*. (Çev: Nilgün Çelebi). Ankara: Attila Kitabevi.
- Genç, M. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gümüşçü, O. (2004). "Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia", *Journal of Historical Geography*, 30(2): 231-248.
- İnalçık, H. (1959). "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsumu". *TTK Belleten*, 23(92): 575-610.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*. Cilt 1. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2012). "Timar". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koca, S. (2002). "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", *Türkler*. Cilt 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akinhay, D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Murphey, R. (1999). *Ottoman Warfare 1500-1700*. London: UCL Press.
- Ocak, A. Y. (1990). "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesiyani Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Özkaya, Y. (1982). "Osmanlı İmparatorluğunda 18. Yüzyılda Göç Sorunu". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(25): 171-211.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı -Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Sağlam, S. (2006). "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (5): 33-44.

- Tabakoğlu, A. (2012). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.